

Identiteit: tussen democratie en fascisme

Marnix Beyen

‘Een warm dekentje voor het individu dat positief gekanaliseerd kan worden naar burgerschap, naar het organiseren van democratie, naar solidariteit ook.’⁴ Zo bestempelde Bart De Wever in februari 2010 het begrip ‘identiteit’. Hij reageerde daarmee op Guy Verhofstadt, die in het Franse debat over nationale identiteit ‘het op zichzelf terugplooiën’ had ontwaard ‘van een oude, kille natie die meer bezig is met de mislukkingen uit het verleden te herkauwen dan de successen van morgen voor te bereiden’. Warm tegenover kil, toekomstgericht tegenover reactionair, open tegenover gesloten: punt voor punt zette De Wever het discours van zijn tegenstander op zijn kop. En als kers op de taart stuurde hij Verhofstadts ultieme aanklacht tegen het identiteitsdenken terug naar afzender. De uiterste consequentie van dat denken, zo had Verhofstadt geschreven, ‘zijn de gaskamers van Auschwitz’⁵. Niet waar, repliceerde De Wever, Verhofstadts droom van een abstract wereldburgerschap staat veel dichterbij de nationaalsocialistische utopie: ‘Wat hij zegt, is: veeg het bord met alle sociale normen en tradities af en creëer een nieuwe wereld. Precies wat de nazi’s al zeiden.’ Verhofstadts ideeën, zo verwoordde hij het elders, roken zelf naar gaslucht.’⁶

De korte woordenwisseling zegt veel over het janusgezicht van het nationaalsocialisme, dat van meet af aan voor tegenstrijdige reacties heeft gezorgd: achter zijn naar het verleden verwijzende retoriek en symboliek gingen hoogst moderniserende praktijken schuil, die bestaande tradities in het gedrang brachten. Maar juist door het actuele identiteitsdebat meteen in verband te brengen met het nationaalsocialisme en meer bepaald met de judeocide, bemoeilijkte Verhofstadt een echte discussie. Hij overschreed immers een in het actuele West-Europa geldend taboe, en weekte daardoor emotionele en moraliserende reacties los. Aangezien het nationaalsocialisme wordt gezien als het absolute tegendeel van de democratie en de democratie als de absolute norm van politiek gedrag, voelen zij die met het nationaalsocialisme in verband worden gebracht zich ook verplicht in absolute termen afstand te nemen van die aantijgingen. Een debat wordt hierdoor onmogelijk gemaakt. Nationale identiteit wordt door de één tot bondgenoot van de democratie uitgeroepen, door de andere tot bondgenoot van het fascisme – met daartussen een onoverbrugbare kloof.

Een debat wordt onmogelijk gemaakt wanneer nationale identiteit door de één tot bondgenoot van de democratie wordt uitgeroepen, door de andere tot bondgenoot van het fascisme, en daartussen een onoverbrugbare kloof gaapt.

Deze bijdrage tracht het identiteitsdebat in een zowel chronologisch als geografisch ruimer historisch perspectief te zien, in de hoop het daardoor enigszins te ontmythen.

Nationale identiteit als macht en tegenmacht

Zowel De Wever als Verhofstadt ziet over het hoofd dat democratie en fascisme veel met elkaar te maken hebben, en dat nationale identiteit als verbindingsteken tussen beide heeft gediend. Terecht wijst De Wever er geregeld op dat het begrip nationale identiteit – of ‘nationaliteit’, zoals het meestal werd genoemd – pas echt een politieke betekenis kon krijgen toen niet langer de vorst, maar het volk als soeverein werd beschouwd.

Het janusgezicht van het nationaalsocialisme dat van meet af aan voor tegenstrijdige reacties zorgde, is dit: achter zijn naar het verleden verwijzende retoriek en symboliek gingen hoogst moderniserende praktijken schuil, die bestaande tradities in het gedrang brachten.

Wanneer hij hieruit afleidt dat nationale identiteit een fundamenteel democratische notie is, gaat hij daarentegen wel erg snel. Het nationaliteitsdenken ontwikkelde zich immers gedeeltelijk vanuit een democratiserende beweging, maar ging er deels ook tegenin. Het werd immers vooral gepredikt door gegoede burgers die de recent in naam van het volk aan vorst en adel onttrokken macht ook graag voor zich wilden behouden. In die context kwam het hen

goed uit te benadrukken dat de macht niet aan het reële, actuele volk behoorde, maar aan de ‘natie’, die als een metafysische, haast tijdloze entiteit werd omschreven. Zo konden de elites van de nieuwe natiestaten zichzelf als legitieme vertegenwoordigers van de natie voorstellen, zonder politieke rechten te moeten toekennen aan de reële bevolking die op het ‘nationale grondgebied’ leefde. Spreken in termen van nationaliteit creëerde, volgens de Britse historicus Eric Hobsbawm, ‘een soort democratische aantrekkingskracht zonder de gevaren van de democratie’.⁷

Verhofstadt zal het misschien niet graag horen, maar de politieke elites die de notie ‘nationale identiteit’ op de voorgrond plaatsten, noemden zichzelf vaak liberaal, of behoorden tenminste tot een liberale politieke cultuur. Een basisaxioma van die cultuur was de scheiding tussen kerk en staat: de politieke overheid diende neutraal te zijn in levensbeschouwelijk opzicht om zo ook aan haar burgers vrijheid op levensbeschouwelijk vlak te garanderen. In eenzelfde beweging echter smeedden zij een hechte band tussen staat en identiteit: de politieke overheden steunden of initieerden allereerste projecten om de nationale identiteit te bevorderen, en slechts wie zich tot deze identiteit bekende, kon zich een volwaardige burger van de natiestaat noemen. Ook anderen konden genieten van het basispakket aan liberale vrijheden, maar alleen nationale burgers konden het complexe sociale contract onderschrijven dat aan de basis lag van het burgerschap.

Aanvankelijk waren de implicaties van dit uitgangspunt niet erg groot, aangezien het sociale contract tussen burger en staat een veeleer beperkt aantal rechten en plichten inhield. Politieke rechten waren voorbehouden voor een kleine elite en de notie ‘sociale rechten’ bestond nog niet. Tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw verruimde de reikwijdte van dit contract echter gevoelig, ten gevolge van een gecombineerd proces van democratisering en uitbreiding van de staatsmacht. Via collectieve actie en partijvorming wisten de georganiseerde burgers politieke en sociale rechten van de staat af te dwingen, maar omgekeerd konden staten nu ook meer plichten opleggen aan diezelfde burgers. Om de beginnende welvaartstaat betaalbaar te maken onderwierpen zij de burgers aan een reeks verplichte financiële bijdragen en om zich in een context van toenemende geopolitieke spanningen te kunnen handhaven, veralgemeenden zij het stelsel van de militaire dienstplicht. Kortom, de staat ging in deze

periode een veel nauwere band aan met de natie, en daarom werd het meer dan ooit noodzakelijk te weten wie wél en wie niet tot de natie behoorde.

De wil en de mogelijkheid om zichzelf met de natie te identificeren werd daardoor meer dan ooit een onderscheidend criterium. Dat was des te meer het geval aangezien dit proces zich voordeed in de context van een snel toenemende transnationale mobiliteit. De migranten die zich in groten getale vestigden in de meeste westerse landen, werden gemakkelijk ervaren als stoorzenders in de intieme band die zich had ontwikkeld tussen de overheid en de burgers.

Nationale burgers zagen in de migranten concurrenten, niet alleen op de arbeidsmarkt, maar ook in de strijd om de kostbare sociale goederen die de staat ter beschikking stelde. En overheden neigden ertoe hen te beschouwen als een vijfde kolonne die de natie vanbinnen uit zou ondergraven. De fundamentele liberale rechten werden hen doorgaans wel

toegestaan, maar politieke rechten, staatsambten en het recht om te sterven voor het vaderland werden hen meestal onthouden. Zelfs landen die een relatief grote gastvrijheid tentoonspreidden, wezen hen de deur van zodra zich een internationale crisis voordeed. Dat was onder meer het geval in België in mei 1940, toen niet-Belgische joden samen met onder meer Duitse staatsburgers van allerlei slag, communisten en Vlaams-nationalisten uit veiligheidsoverwegingen op treinen richting Frankrijk werden gezet.

Daarmee is meteen ook duidelijk gemaakt dat de logica van de nationale identiteit niet is gegroeid vanuit een Duitse romantische logica, zoals Verhofstadt wil doen geloven in een passage waarin hij paradoxaal genoeg essentiële nationale identiteiten toeschrijft aan intellectuele stromingen. Wat George Mosse de *'nationalization of the masses'* en Gérard Noiriel *'la révolution identitaire'* noemt, was een fenomeen dat zich vanuit West-Europa over de rest van de wereld verspreidde.⁸

De door Verhofstadt zo gekoesterde Franse revolutionaire traditie, die bepaalde dat het volk één en ondeelbaar was, speelde hierin een cruciale rol. Op die traditie kon zich de romantische, overwegend in Duitsland ontwikkelde gedachte enten dat de natie een organisch gegeven is, met de taal als meest nadrukkelijke externe manifestatie.

Maar minstens zozeer droeg ook de moderne wetenschap – die Verhofstadt ongetwijfeld als kind van de verlichting en vooruitgang zou presenteren – bij tot een versterking van het identiteitsdenken. Het was immers de moderne wetenschap die in de negentiende eeuw oudere denkbeelden over het onderscheid tussen de volkeren zou 'objectiveren' door de mensheid op te delen in meet- en categoriseerbare rassen.⁹

Al die elementen zouden samen een rol spelen in de complexe dynamiek die de Europese en nadien ook de buiten-Europese staten alsmaar mono-etnisch zou maken. In Europa zou deze dynamiek haar meest destructieve fase kennen tussen 1912 en 1948, toen het streven naar soevereine en homogene staten niets ontziend oorlogsgeweld en radicale vormen van etnische zuivering voortbracht. De Armeense genocide en de nationaalsocialistische judeocide zijn de twee vaakst genoemde voorbeelden in deze context, maar zij kunnen slechts ten volle worden begrepen door ze te situeren in een ruimer Europees proces.

Het is zeker niet toevallig dat deze dynamiek zich op de meest gewelddadige manier voordeed in de jonge natiestaten, waar de haast mystieke band tussen de burgers en de staat nog moest worden gesmeed. Het voorbeeld van de Italiaanse intrede in de

---

Wat George Mosse de *'nationalization of the masses'* en Gérard Noiriel *'la révolution identitaire'* noemt, was een fenomeen dat zich vanuit West-Europa over de rest van de wereld verspreidde.

Eerste Wereldoorlog was in dat verband veelbetekenend: zij werd niet ingegeven door zelfverdediging of door materiële berekening, maar sproot voort uit een poging van de Italiaanse regering om de Italiaanse natie op de kaart te zetten en met fierheid te vervullen. Diezelfde logica zou de ontwikkeling en het succes van het fascisme tijdens het interbellum verklaren.¹⁰ ‘Alleen oorlog’, zo benadrukte Mussolini in de *Enciclopedia Italiana* uit 1933, ‘drukt de stempel van adel op de volkeren die de moed opbrengen om de confrontatie aan te gaan.’ Die oorlog moest gevoerd worden tegen alle interne en externe vijanden die de Italiaanse identiteit bedreigden.

In Nederland hadden de politieke elites tijdens de Eerste Wereldoorlog in wezen voor hetzelfde dilemma gestaan: ook Nederland was immers door zijn externe ligging buiten het krijgsgewoel gebleven, waardoor de natie niet de kans kreeg haar vitaliteit te bewijzen. Dat hier *niet* de beslissing tot krijgsdeelname werd genomen had ongetwijfeld veel te maken met het feit dat de vorming van een Nederlandse natie staat zich na de afscheiding van België in 1830 op een relatief geruisloze manier had kunnen voltrekken. Daarbij kon een geruststellende continuïteit worden gesuggereerd tussen de grote Republiek van het *ancien régime* en de constitutionele monarchie die zich tijdens de negentiende eeuw ontwikkelde. In die context kan worden begrepen waarom het Nederlandse parlement tijdens het laatste oorlogsjaar er eindelijk – na discussies die bijna dertig jaar toe hadden geduurd – toe besloot de Zuiderzee af te sluiten van de Noordzee door middel van een dijk. Met dit grootse project kon het immers aan de burgers en de buitenwereld bewijzen dat ook Nederland in staat was tot strijd – maar dan wel de vreedzame strijd tegen het water die ook de zeventiende-eeuwse dijkenbouwers al hadden gevoerd.¹¹ Het noodzakelijke verband tussen nationale identiteit en strijd tegen de andere werd dus niet ontkend, maar wel op een vreedzame wijze gekanaliseerd. Na de Eerste Wereldoorlog zou echter ook Nederland overgaan tot een stringente immigratiepolitiek, en tijdens de Tweede Wereldoorlog werkten de administratieve elites met een ontstellend gemak mee aan de verdrijving van de joodse bevolking. Al was deze keuze waarschijnlijk slechts zelden ingegeven door actief antisemitisme, het feit dat joden door velen niet als volwaardige nationale burgers werden beschouwd, heeft ongetwijfeld het proces vergemakkelijkt.

Nogmaals, deze processen vormden niet het absolute tegendeel van de democratiseringsbeweging die zich tijdens dezelfde periode voordeed, maar waren er hecht mee verbonden. Niet onterecht noemt de Amerikaanse socioloog Michael Mann etnische zuivering en genocide ‘de donkere zijde van de democratie’.¹² De logica van de nationale identiteit gaf enerzijds vlees en bloed aan het streven naar volkssoevereiniteit, maar bepaalde er anderzijds ook voortdurend de grenzen van.

In verschillende landen ontwikkelde de democratie zich in de loop van dit proces tot wat Israëliëse politieke wetenschappers met betrekking tot hun eigen land een ‘ethocratie’ noemen: een politiek systeem waarin alleen zich met de natie identificerende staatsburgers de vruchten van de democratie kunnen plukken.¹³ In een land als Israël, waar de etnisch-religieuze notie ‘joodsheid’ het criterium vormt voor identificatie met de natie, gaat het om een harde vorm van exclusie tegenover mensen die niet aan dat criterium beantwoorden.

Maar ook in meer open en tolerante landen kunnen ethocratische tendenzen aanwezig zijn. De *Canon* van Nederland, die sinds 2006 de Nederlandse geschiedenis samenbalt in vijftig ijkpunten, is expliciet bedoeld om het samenleven tussen autochtonen en allochtonen te bevorderen. Desondanks kan het inzetten van deze canon in het onderwijs en inburgeringscursussen ook worden gezien als een poging om het

burgerschap in Nederland meer dan voorheen op identitaire en etnoculturele grondslagen te stoelen. De vraag of dit soort initiatieven de spectaculaire opkomst van Geert Wilders' Partij voor de Vrijheid heeft helpen voorbereiden kan moeilijk worden beantwoord. Dat andere partijen relatief weinig moeite ondervinden om met deze media-genieke islamofob samen te werken, wekt alvast weinig verwondering als men weet dat de CDA'er Maxime Verhagen het Nederlands burgerschap al in 2003 omschreef als 'een gemeenschappelijke basis van geschiedenis, gedeelde normen en waarden en verbondenheid met de Nederlandse samenleving'.¹⁴ Van universele waarden of van een sociaal contract tussen burgers en de overheid is hier geen spoor meer te bekennen.

Binnen dergelijke etnocratische tendensen fungeert nationale identiteit als een manier om de macht van de dominante etnoculturele groep in de samenleving te bestendigen. Soms doet nationale identiteit nog nadrukkelijker dienst in pogingen van politieke gezagsdragers om hun persoonlijke politieke macht te verstevigen, al lijken die pogingen meestal weinig succesvol.

Zo was het zeker niet alleen als eerbetoon aan zijn doodzieke vrouw Evita dat de Argentijns president Juan Perón haar in 1952 uitriep tot 'spirituele leider van de natie'. Met die strategie trachtte hij het aanzwellende landelijke en katholieke verzet tegen zijn seculariserende politiek te smoren in een roes van nationalistische mystiek. Tevergeefs, zo zou blijken. Nicolas Sarkozy's poging om een debat tot stand te brengen rond de *identité nationale* op een ogenblik dat zijn politieke keuzes steeds meer gecontesteerd werden, is een vergelijkbaar voorbeeld. De strategie was echter zo doorzichtig dat ze haar doel voorbijschoot. In Ivoorkust werd de notie *Ivoirité* in 1995 ontwikkeld door president Bédié om de kandidatuur van zijn politieke tegenstander Alassane Ouattare ongeldig te kunnen verklaren. Ouattare kwam immers uit het islamitische Noorden van het land, en werd daarom niet als een volbloed Ivoriaan beschouwd. Tot in de huidige burgeroorlog in Ivoorkust zijn de gevolgen van deze politiek voelbaar: zij deed de bestaande etnische verdeeldheid van het land immers uitgroeien tot een reeks verscheurende politieke conflicten. Een 'warm dekentje' voor de Ivoriaanse bevolking is de *Ivoirité* alvast niet. Dat is de door de Oezbeekse president Islom Karimov gepredikte *O'zbekchilik* ('Oezbeeksheid') al evenmin. Met dat concept hoopt hij vooral het verzet tegen de schrijnende economische toestand van zijn land tegen te gaan.¹⁵

Deze voorbeelden mogen ons er echter niet toe verleiden het beroep op nationale identiteit uitsluitend af te doen als een instrument van machtsmisbruik door autoritaire leiders of regimes. Het kan immers ook fungeren als een vehikel van *empowerment* tegen onderdrukking. Het klimaat van opstandigheid dat in verschillende Noord-Afrikaanse landen momenteel heerst, wordt gedeeltelijk gevoed door het beeld van 'het volk' dat zijn soevereiniteit tracht te heroveren uit handen van leiders die zich er op onrechtmatige wijze meester van hebben gemaakt. Daarbij wordt vaak een beroep gedaan op 'nationale' tradities van opstandigheid. Iets soortgelijks gebeurt momenteel ook in Congo, waar de herontdekking van Patrice Lumumba een cruciale rol speelt in de groeiende argwaan tegen neokoloniale tendenzen en corrupte politici. Dit appelleren aan nationale tradities en identiteit verhoogt de slagkracht van opstandige bewegingen aanzienlijk omdat het de bestaande levensbeschouwelijke, territoriale of andere verschillen tijdelijk opzieschuift. Maar precies daarin schuilt vaak al een kiem van nieuwe conflicten. De leiders van de opstand worden beschouwd als een belichaming van de natie. Het prestige dat ze daaruit putten kunnen ze, indien de opstand succes kent, gebruiken om een haast ongebreidelde macht te legitimeren. Politieke oppositiebewegingen kunnen lange tijd monddood worden gemaakt met

het argument dat zij de nationale revolutie – en dus de natie zelf - verraden. Op een gegeven ogenblik kan datzelfde argument tegen de leiders zelf worden gekeerd en kan een nieuwe tegenbeweging ontstaan, die de cyclus opnieuw op gang brengt.

Een rijkgeschakeerd lappendeken

Is er dan geen mogelijkheid om de democratiserende potentie van de notie 'identiteit' aan te wenden zonder dat zij tot een instrument van exclusie of machtsmisbruik verwordt? Mijns inziens is dit alleen maar mogelijk indien het complexe en dynamische aspect van 'identiteit' wordt erkend door politieke bewegingen en regimes.

Strikt genomen heeft Verhofstadt gelijk indien hij beweert dat er alleen een individuele en geen collectieve identiteit bestaat. Iedere persoon identificeert zich immers op verschillende manieren en niveaus tegelijk, als man/vrouw, als homoseksueel/hetero/biseksueel, als houder van een bepaald diploma, als werknemer van een bepaald bedrijf, als aanhanger van een bepaalde religie of levensbeschouwing, als beoefenaar van een bepaalde sport, als lijder aan de bepaalde ziekte, als burger van een bepaalde staat, enzovoort. En de 'identiteit' die daaruit ontstaat is ongetwijfeld even complex en uniek als zijn of haar DNA. Meer zelfs, waar dit DNA een statisch karakter heeft, daar verandert identiteit mee met het biografische traject van de persoon in kwestie. Doorgaans is dit een cumulatief proces, waarbij nieuwere identificatiepatronen de oudere niet simpelweg vervangen, maar aanvullen, verrijken en nog complexer maken.

In die zin is het woord 'identiteit' zelf misleidend, omdat het de indruk wekt van stabiliteit en eenduidigheid, terwijl het zelf onderhevig is aan voortdurende verandering en toenemende meerduidigheid. Mensen kunnen een stabiele identiteit nastreven, maar zullen deze nooit helemaal bereiken. Om die reden weerklinkt in de maatschappij- en cultuurwetenschappen geregeld de oproep om het begrip 'identiteit' te vervangen door 'identificatie'.¹⁶

Toch maakt Verhofstadt zich er gemakkelijk van af door het begrip collectieve identiteit op basis van dergelijke overwegingen zonder meer te verwerpen. De verschillende luiken van een individueel identificatiepatroon komen tot stand in een proces van (virtuele of reële) sociale interactie en kunnen daarom collectief worden genoemd. Rond elk van deze aspecten kan een persoon, in concrete omstandigheden, aansluiting vinden bij een groep andere personen die dezelfde component in zijn of haar identificatiepatroon heeft. Tijdens het bijwonen van een match van de Rode Duivels gebeurt dit rond een Belgisch-nationale component, tijdens het kijken naar *De Allerslimste Mens ter Wereld* rond een Vlaamse component, tijdens het deelnemen aan een staking rond een socio-professionele component, tijdens het aanhoren van een seksistische mop rond een *gender*-component. Op dergelijke momenten is er sprake van een reële collectieve identificatie, die sociale dynamieken in de hand kan werken. Het spreekt voor zich dat dit soort collectieve identificaties het individu de geborgenheid kunnen bieden waarop De Wever doelt met zijn beeld van het 'warme dekentje'.

Voor een democratische samenleving is de vrije ontplooiing van dergelijke collectieve identificaties hoogst noodzakelijk, en de politiek van een democratische overheid zou erop moeten gericht zijn deze toe te laten.

De nadrukkelijke promotie van een 'officiële' nationale identiteit staat echter haaks op deze ambitie, net zoals de ontwikkeling van een staatsgodsdienst haaks staat op de vrijheid van godsdienstbeleving. Door instellingen te creëren, grenzen te trekken, een infrastructuur en communicatiecircuits uit te bouwen, zijn nationale overheden per

definitie leveranciers van nationale identificatiepatronen: tussen burgers die gebruik maken van hetzelfde spoorwegnetwerk, aan dezelfde wetten gehoorzamen, aan dezelfde overheid belastingen betalen, op dezelfde dag stemmen voor eenzelfde parlement en dus ook op dezelfde politici kunnen vloeken, ontwikkelt zich automatisch een vorm van collectieve identificatie. Indien de overheid een meer inhoudelijke invulling gaat opleggen aan deze identificatie, dan brengt zij haast onvermijdelijk een hiërarchie aan tussen de verschillende collectieve identiteiten in de samenleving en creëert zij dus ongelijkheid. Net zoals liberale regimes in de negentiende eeuw een scheiding tussen kerk en staat aanbrachten, is er vandaag nood aan een scheiding tussen staat en nationale identiteit.

Het zou echter fout zijn de nationale identiteit met de vinger te wijzen als enige mogelijke onderdrukker van andere collectieve identificaties. In wezen geldt hetzelfde voor iedere vorm van geïnstitutionaliseerde collectieve identificatie. Institutionaliseren betekent immers meestal dat één discours over de eigenheid van een collectiviteit een hegemonie verwerft over andere mogelijke vertogen. Kerken en geestelijke leiders bevoordelen één specifieke religieuze identiteit, vakbonden bevoordelen één specifieke variant van arbeidersidentiteit, partijen bestempelen één weg om ideologische doelen te bereiken als de enige juiste. In die zin zijn ook collectieve identificaties onderworpen aan wat de Duits-Italiaanse politieke wetenschapper Robert Michels al in 1911 omschreef als 'de IJzeren Wet van de Oligarchie'. In elke grotere organisatie, zo schreef Michels, zijn tendenzen aanwezig die de macht van een kleine elite doen toenemen ten koste van de eenvoudige leden of militanten.¹⁷ In dat proces leggen zij ook hun iden-

titeit op aan de groep en dragen zij onvermijdelijk bij tot de homogenisering van de collectieve identiteit. Hoewel deze processen de slagkracht van organisaties kunnen verhogen, werken zij ook vervreemding en dissidentie in de hand. Wie zich niet kan vinden in de door een oligarchie opgelegde identiteit zoekt dan al gauw toevlucht tot een radicaal ander, vaak

---

Net zoals liberale regimes in de negentiende eeuw een scheiding tussen kerk en staat aanbrachten, is er vandaag nood aan een scheiding tussen staat en nationale identiteit.

---

even homogeniserend identificatiepatroon. Arbeiders die zich niet meer konden vinden in de door intellectuelen bepaalde nieuwe identiteit van de socialistische partij voelden zich aangetrokken door de etnisch-nationale identiteit die door het Vlaams Blok werd gepredikt. Moslims die zich niet langer thuis voelden in de stringent seculiere identiteit van de postkoloniale regimes bekeerden zich tot meer fundamentalistische strekkingen binnen de islam.

Lokale identificatie en empowerment

Te midden van dit opbod tussen geïnstitutionaliseerde, 'orthodoxe' identiteiten, komt één collectief identificatiepatroon telkens weer in de verdrukking: het lokale. Mede onder invloed van de enorme sprong die de communicatiemediën de voorbije decennia hebben gemaakt, identificeren mensen zich steeds vaker met groepen die het lokale, en zelfs het nationale ruimschoots overschrijden. Dat deze evolutie ook in termen van democratisering en *empowerment* enorme mogelijkheden biedt, heeft de recente jasmijnrevolutie in Tunesië aangetoond. Dankzij onder meer *facebook* is de nationale en internationale druk op het regime razendsnel toegenomen.

Met deze schaalvergroting worden lokale vormen en plaatsen van sociabiliteit steeds meer verlaten. De kerken hebben die functie al lang grotendeels verloren, maar ook lokale bakkers en kruideniers verdwijnen, en lokale scholen en sportverenigingen

laat men steeds vaker links liggen om elders te zoeken naar een aanbod dat beter bij de persoonlijkheid of de talenten van het kind past. Als ik deze evoluties betreur, dan is dat uiteraard niet vanuit een ouderwetse nostalgie naar de idyllische dorpen of volkswijken waar de echte, nog ongerepte identiteit van het volk zou huizen. Integendeel, het is precies in lokale contexten (zowel stedelijk als ruraal) dat mensen met verschillende etnische en socioprofessionele achtergronden elkaar op dagelijkse basis ontmoeten. Het kleinschalige en laagdrempelige niveau waarop deze contacten plaatsgrijpen,

Uitgerekend omdat hegemoniale vertogen zo weinig vat hebben op alledaagse interacties, zou het bijzonder jammer zijn indien de plaatsen van lokale sociabiliteit verder verdwijnen: het zijn potentiële plaatsen van verzet tegen nationale of internationale homogenisering.

zorgen ervoor dat de eerder beschreven processen van oligarchisering en homogenisering er minder kans krijgen. In een globaliserende wereld zijn lokale identificaties doorgaans meervoudiger en complexer dan nationale of transnationale identificaties. Op het internet communiceren we meestal met mensen die tot onze eigen sociale groep en/of gezindte behoren, in de lokale publieke ruimte worden we gedwongen tot contact met mensen die er heel andere identifica-

tiepatronen op nahouden dan wijzelf. Zelfs wie zich in geschriften tijdens de Tweede Wereldoorlog antisemitisch uitliet, kon er in de dagelijkse praktijk toe gebracht worden onderdak te bieden aan joden. Wie over het internet de Jihad predikt, zal op de lokale markt niet meteen alle christenen beginnen uitmoorden. In het slechtste geval helpen dergelijke interacties om conflicten te vermijden, in het beste geval dragen ze bij tot een positieve vorm van identificatie. Uitgerekend omdat hegemoniale vertogen zo weinig vat hebben op alledaagse interacties, zou het bijzonder jammer zijn indien de plaatsen van lokale sociabiliteit verder verdwijnen. Het zijn immers potentiële plaatsen van verzet tegen nationale of internationale homogenisering.

Deze diagnose is uiteraard niet nieuw. Vanuit de *civil society* wordt via allerhande gemeenschapsvormende initiatieven en historische of culturele projecten gestalte gegeven aan de vaak gehoorde leuze 'think global, act local'. Ook overheden lijken de noodzaak van dit soort initiatieven te hebben begrepen. De Vlaamse overheid illustreert dit door uitgerekend naar aanleiding van het feest van de Vlaamse Gemeenschap het lokale gemeenschapsleven te bevorderen met onder meer barbecuecheques.

De kans is echter klein dat met dit soort voluntaristische initiatieven kan ingeroeid worden tegen de structurele tendens die de lokale identiteiten juist verzwakt. Daarvoor zijn ze te vrijblijvend en spruiten ze te duidelijk voort uit de goede bedoelingen van een blanke, intellectuele, progressieve middenklasse. Bovendien bieden zij te weinig uitzicht op een grotere betrokkenheid van gewone burgers bij het democratische besluitvormingsprocessen.

Om lokale identificaties een reëel tegenwicht te laten bieden tegen de oligarchische tendenzen op nationaal en internationaal niveau zijn niet zozeer hooggestemde idealen over het multiculturele samenleven als wel structurele politieke ingrepen noodzakelijk. Hier is met name een grote rol weggelegd voor die organisaties die ooit een vehikel van democratisering waren, maar die nu zowat synoniem zijn geworden van oligarchische structuren: de politieke partijen.

De laatste decennia hebben deze partijen steeds meer de buurten verlaten waarin zij voorheen sterk verankerd waren. In Vlaanderen deden zij dit onder meer omdat in de herhaalde oproepen tot een nieuwe politieke cultuur werd afgerekend met de traditie van het politiek 'dienstbetoon', dat als een verwerpelijke vorm van cliëntelisme

werd gezien. Intussen heeft onderzoek aangetoond dat gedurende de jaren '80 en '90 de traditionele partijen vooral stemmen aan het Vlaams Blok verloren in buurten waar zij hun lokale werking hadden verwaarloosd.¹⁸ Het is inderdaad op het lokale vlak dat partijen de concrete problemen van burgers kunnen opsporen, en dat zij deze burgers meer kunnen betrekken bij de politiek op lokaal en nationaal niveau. Er is fundamenteel geen enkele reden waarom dit concrete contact op lokaal niveau zou moeten leiden tot corruptie of cliëntelisme.

Hoezeer de partijpolitiek verwijderd is geraakt van de lokale leefwereld, kwam schrijnend aan de oppervlakte in de aanloop naar het Oosterweelreferendum van oktober 2009. Door in het Vlaamse parlement aanvankelijk zonder meer het BAM-tracé met de Lange Wapper te steunen, illustreerden met name de Antwerpse politici hoe ver zij van hun lokale basis verwijderd waren geraakt. De actieve campagne die de SP.a nadien onder leiding van burgemeester Patrick Janssens voerde om het

---

Om lokale identificaties een reëel tegenwicht te laten bieden tegen de oligarchische tendenzen op nationaal en internationaal niveau zijn niet zozeer hooggestemde idealen over het multiculturele samenleven als wel structurele politieke ingrepen noodzakelijk.

---

berustte omgekeerd op de plotse herontdekking van diezelfde lokale basis als factor in de politiek. Lokale identificatie kon bijdragen tot *empowerment*, zoveel was duidelijk geworden uit de grootschalige mobilisatie tegen de brug. Nochtans bekleedt de lokale inbedding van de democratie uitgerekend in de socialistische traditie een belangrijke plaats. In vroege socialistische stromingen werd zelfbestuur op lokaal niveau bepleit als opstap naar een internationaal federalisme en als antidotum tegen de oligarchische tendensen in de nationale politiek. Zelfs toen onder invloed van het marxisme de nationale staat een meer positieve rol kreeg toebedeeld als herverdelers van welvaart en als eigenaar van de centrale productiemiddelen, bleef zelfbestuur op lokaal niveau gelden als een einddoel op lange termijn. Onder de huidige socialistische elites lijken lokale vormen van democratie nauwelijks nog enige rol te spelen. Misschien moeten ze toch nog eens de federalistische geschriften van Pierre-Joseph Proudhon ter hand nemen?¹⁹

Niet enkel de politieke partijen zelf, maar ook het electorale systeem is verantwoordelijk voor de verwaarlozing van lokale verzuchtingen in de nationale politiek. Een systeem waarbij elke burger twee stemmen krijgt, één voor een lokale en één voor een 'nationale' kandidaat, kan voorkomen dat een herwaardering van het lokale het 'algemeen belang' verwaarloost.

Politieke partijen zijn echter niet de enige verantwoordelijken voor de verwaarlozing van lokale verzuchtingen in de nationale politiek. Ook het electorale systeem draagt daartoe bij. Door de electorale hervorming van 2003 hebben de bestaande kiesarrondissementen op federaal niveau plaats gemaakt voor de grotere provinciale kieskringen – een hervorming die korte tijd later werd nagevolgd door het Vlaamse parlement. Het lijkt weinig twijfel dat deze hervorming in de eerste plaats werd ingegeven door de wens van de toenmalige premier Guy Verhofstadt om de macht van enkele lokale CD&V-bastions te doorbreken. Officieel echter werd ze doorgevoerd om de kleine dorpspolitiek weg te houden uit het federale parlement en op die manier de kwaliteit van de parlementaire debatten te verbeteren. Hoe lovenswaardig die intentie ook moge zijn, zij heeft als keerzijde dat impulsen vanonder uit minder ruimte krijgen in de nationale politiek. Partijen worden niet langer gestimuleerd om mensen op hun lijsten te plaatsen die binnen hun lokale gemeenschap politieke ervaring, kennis en reputatie hebben opgebouwd, en grijpen al

sneller naar BV's die aansluiten bij de 'gemiddelde' cultuur van tv-kijkend Vlaanderen. Voor het democratisch gehalte van de nationale politiek lijkt me dat geen goede zaak.

Om ervoor te zorgen dat een herwaardering van het lokale in de politiek niet leidt tot een verwaarlozing van het 'algemeen belang', zou kunnen worden geopteerd voor een systeem waarbij elke burger twee stemmen krijgt: één voor een lokale en één voor een 'nationale' kandidaat (binnen een federale kieskring voor het federaal parlement, binnen een gewestelijke kieskring voor de deelstaatparlementen). Wat de zetelverhouding tussen beide soorten volksvertegenwoordigers zou moeten zijn, is zeker stof voor discussie. Maar het komt mij wel voor dat een dergelijk systeem beter dan het huidige, recht zou doen aan de meerduidigheid van identificaties in een geglobaliseerde wereld én aan de rol van lokale identificaties als hefboom van democratisering. Het stimuleren van dat proces is mijns inziens noodzakelijk willen we enerzijds de abstracte postnationale utopie van Guy Verhofstadt en anderzijds het homogeniserende nationalisme van Bart De Wever vermijden.

Bio

Marnix Beyen doceert geschiedenis aan de universiteit Antwerpen. Hij publiceert onder meer over de historische, literaire en wetenschappelijke representatie van naties en over de geschiedenis van de parlementaire cultuur in West-Europa tijdens de negentiende en twintigste eeuw. Van hem verschenen onder meer *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijl Uilenspiegel* (1998); *Oorlog en Verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947* (2002) en (samen met Luc Rombouts en Staf Vos, red.), *De Beiaard. Een politieke geschiedenis* (2009).

Noten

- 1 *The Age of Empire*, New York, Vintage Books, 1989, 149.
- 2 George Mosse, *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements*, Ithaca, Cornell University Press, 2de ed., 1994; Gérard Noiriel, *La tyrannie du national. Le droit d'asile en Europe, 1793-1993*, Paris, Calmann-Lévy, 1991.
- 3 Zie onder meer Kenan Malik, *The Meaning of Race. Race, History and Culture in Western Society*, New York University, 1996.
- 4 Zie daarover onder meer : Alan Kramer, *Dynamic of destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press, 2007.
- 5 Zie daarover mijn 'Een gezond oorlogskind. parlementaire discussies over de afsluiting en de drooglegging van de Zuiderzee, 1918' in: Tom Sintobin, red., *Getemd maar rusteloos: de Zuiderzee verbeeld, een multidisciplinair onderzoek*, Hilversum, Verloren, 2008, p. 73-89.
- 6 Michael Mann, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge University Press, 2004.
- 7 Zie onder meer Baruch Kimmerling, 'Religion, Nationalism and Democracy in Israel', *Constellations*. 6/3,1999, 339-363.
- 8 Geciteerd in : Fouiza Driouichi, *De casus inburgering en nationaliteitswetgeving*, Amsterdam, 2007.
- 9 Over Oezbekistan en Ivoorkust, zie Laurent Bazin, 'La pandémie de l'identité nationale', *Le Monde Diplomatique*, februari 2010. Uitgebreider over Oezbekistan, zie Idem, *L'Ouzbékistan à l'ère de l'identité nationale. Travail, science, ONG*, Paris, L'Harmattan, 2009.
- 10 Zie onder meer : Rogers Brubaker, « Beyond 'Identity' », *Theory and Society*, 29, 2000, 1-47; Serge Gutwirth, 'Beyond identity ?' *IDIS - Identity in the information society* 1, 2009, 122-133.
- 11 Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, Leipzig, 1911.
- 12 Lien Warmenbol, *Wijken voor het VB. Een etnografische studie van de steun voor radicaal-rechts op lokaal niveau*, Onuitgegeven proefschrift, Universiteit Antwerpen, 2010.
- 13 Onder meer *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la Révolution* [1863], Parijs, Romillat, 2004.